

Toevoerkanaal van cultureel erfgoed

Agnes E.M. Jonker ⁱ

*Heritage lay not in the records themselves, but the transactions
and customs to which they bore witness as "evidences."*

Hugh Taylor (Archivaria 15)

Archief met een kleine letter 'a'

Wanneer ik in de supermarkt voor het ruim bemeten vak met zuivelproducten sta op zoek naar, bijvoorbeeld, een potje zure room, dan kan het even duren voordat ik dàt heb gevonden. Een opdringerige opstelling probeert mij te verleiden tot de aankoop van melkproducten waarvan ik het bestaan niet kende. En dan bedoel ik niet alleen onduidelijke artikelen zoals knibbel-knabbel-vla, maar vooral curieuze mengsels als tiramisu-yoghurt-kwark-pudding. Bij tiramisu gaan de smaakpapillen werken, van yoghurt ben ik een groot liefhebber, kwark is ook niet te versmaden, en pudding, ach, leefde mijn lieve moeder nog maar.

Waarom worden die heerlijke zaken door elkaar gesmeten?, vraag ik me altijd af bij het zien van zo'n raar mengsel. Ik geef direct toe, ik ben iemand van de oude stempel. Zou het niet? Ik houd van de zuiverheid van het één, yoghurt bijvoorbeeld, of de karakteristieke smaak van het ander, kwark bijvoorbeeld. Mijn maag doet de rest. In de maag wordt alles wat er binnen komt, gehusseld en verwerkt.

Het is dit beeld van alles-bij-elkaar-smijten dat mij de laatste jaren steeds vaker bekruipt bij het woord 'erfgoed', dat met een extra likje verf, 'cultureel', nog verder wordt opgetuigd om te laten uitkomen dat het hier gaat om iets van grote waarde voor onze samenleving. 'Erfgoed' – of 'cultureel erfgoed' – duldt geen tegenspraak: "Belangrijk! Niet aankomen, niet weggooien!" 't Is maar dat u het weet.

Maar erfgoed is, volgens mij, in korte tijd tot een soort van vergaarbak geworden van alles wat eerder, in afzonderlijke staat, in naam en hoedanigheid duidelijk herkenbaar was. Kunstwerken in een museum,

bijvoorbeeld, objecten afkomstig van een archeologische site, sporen in een landschap die eeuwenoude bewoning verraden, maritieme vondsten die verhalen over de gloriejaren van de Hollandse handel, kostbare en minder kostbare boeken in de KB, recent overgebrachte archiefstukken die hun geheimen nog niet hebben prijsgegeven. Stuk voor stuk bijzondere dingen die glinsteren en stralen onder aparte aandacht. Helaas, gemengd en gehusseld zijn al die mooie zaken elkaars concurrent, verdringen zij elkaar. Welke smaak proef je nu het best? Tiramisu? Of is het de yoghurt?

Waar komt al dat moois toch vandaan dat - geselecteerd, voorgekookt, gehusseld en vermalen - aan de man moet worden gebracht als 'cultureel erfgoed'? En kan de samenleving er op vertrouwen dat de aanvoer van verse erfgoed-waar niet stagneert? Neen, vertrouwen is volgens mij niet gerechtvaardigd. De voorraadkamer raakt leeg. Sprekend voor archieven is het onder de vakgenoten, en gelukkig ook in bredere kring, genoegzaam bekend dat de aanvoer al jaren stagneert. Voor archieven zijn donkere wolken in het vooruitzicht gesteld, een sombere toekomst voor het verleden, in beeldspraak die er niet om loog: gaten in het geheugen, een dementerende overheid, ... Deze dreigende boodschap is met de regelmaat van de klok herhaald en heeft onder meer een kabinetswens opgeleverd: "Informatie op orde".

De herhaling van de waarschuwing zou er ook op kunnen wijzen dat een andere tekstschrijver in de arm had moeten worden genomen. Eentje die, bijvoorbeeld, op tijd had kunnen roepen: "mensen, ons erfgoed sterft uit". Niet dat het alleen dààrom gaat, maar deze dreiging had ongetwijfeld wat vaker het NOS-journaal gehaald. Kamervragen waren mogelijk zelfs gevolgd. En reken maar dat er dan geld, veel geld misschien, te halen viel om ons erfgoed voor uitsterven te behoeden.

Back to basics

Volgens mij moeten de aparte toevoerkanalen die samen 'erfgoed' opleveren, worden gekoesterd en door gekwalificeerde mensen onderhouden. Sprekend over archieven: door mensen onderhouden die verstand hebben van archieven. En verder stel ik voor om allemaal voortaan weer gewoon te gaan spreken over 'archieven'.

Ik ben archivaris. Waarom mensen archief vormen, hoe zij dat doen en welk profijt zij daarvan hebben, dat zijn de zaken waar een archivaris verstand van heeft. Ook kan een archivaris u vertellen waarom het belangrijk is archief op orde te hebben, welke risico's u loopt door nalatigheid in deze, wat de maatschappelijke betekenis is van een toegankelijk archief en welke delen op tijd vernietigd dienen te worden. Bovendien weet een archivaris als geen ander dat op enig moment mensen van buiten een bijzondere interesse koesteren voor informatie die in een bepaald archief is te vinden.

Met een eenvoudige definitie wil ik het object van het werk van een archivaris weer eens in herinnering roepen: "Archives are documents which form part of an official transaction and were preserved for official reference." (Sir Hillary Jenkinson, 1922). Allerm minst verouderd deze definitie, naar mijn opvatting, maar ik ben, zoals hierboven al gezegd, van de oude stempel. "Procesgebonden informatie" is moderner geformuleerd en draait om precies hetzelfde.

Een andere definitie, uit het heden, en bij de Europese overheden in gebruik, is evenzeer helder:

In the generally accepted professional terminology, the word "archives" written with a lower case "a" covers the documents still in use or retained in the creating agency, those stored in intermediate centres, as well as those transferred to Archives.

COUNCIL OF EUROPE Recommendation No. R (00) 13 / on a European policy on access to archives (2000).

Archief met een kleine letter 'a', dat bevalt me. *Back to basics.*

Discussie KVAN / BRAIN

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de beroepsvereniging met het op gang brengen van een discussie over het archiefbestel enigszins aan de late kant is. Zeker vijftien jaar, schat ik, voorzichtig. De vier artikelen – of in elk geval drie ervan – die bedoeld zijn om de discussie te prikkelen, zouden mij in de jaren van mijn opleiding, midden jaren negentig, waarschijnlijk hebben aangesproken. Nu, eind 2008, lees ik deze verhalen met verbazing. Het is de stilstand die mij het eerste treft. Betrouwbare informatiehuishouding en culturele taak, openbaarheid en erfgoed, een wankel evenwicht in een ondeugdelijk wettelijk kader waar archivariissen sinds jaar en dag over struikelen. Dat is toch geen nieuws? Wèl is het intussen zeer, zeer zorgelijk dat de balans tussen beide taken, informatiehuishouding en culturele taak, is zoek geraakt.

Ten tweede: verbazing vanwege de rol die KVAN in een discussie over het archiefbestel kennelijk wordt toebedacht. Daar plaats ik grote vraagtekens achter. Is het na jaren van veronachtzaming door OCW reëel om te veronderstellen dat de beroepsvereniging iets heeft in te brengen op het terrein van haar eigen deskundigheid? Zoja, waarop is die verwachting gebaseerd?

Veel meer nog dan een discussie over het archiefbestel lijkt het mij de hoogste tijd om klaarheid te krijgen over het object van ons werk – en ons vakgebied. Werkelijk, ik kan er soms geen touw meer aan vastknopen. De overheid lanceerde jaren terug voor de brede cultuursector een publieksgericht beleid en trok daar extra gelden voor uit. Sindsdien zijn heel wat archivariissen / archiefdiensten van de weg af geraakt, is mijn indruk. De grotere diensten voorop. De kleinere, i.e. de meeste gemeenten, met een takenpakket voor de gemeentebrede informatiehuishouding, bleven van extra gelden voor publieksgericht werken verstoken. Zij doen gewoon hun werk.

Zo gaat dat kennelijk in Nederland: een beleidskeuze op landelijk niveau door OCW geeft de kleine(re) dienst het nakijken.

Laten wij echter niet vergeten: de grote jongens zijn wel degelijk bekritiseerd. Rapporten van RvC en (voorheen Rijksarchiefinspectie) Erfgoedinspectie waarschuwden keer op keer dat op rijksniveau – lees : beleid Nationaal Archief - *kerntaken* verwaarloosd werden of dreigden te worden doordat 'publiek' alle aandacht naar zich toetrok (AEMJ: de Archiefschoolbibliotheek is ingepakt, ik moet het hier doen zonder verwijzingen). In dat verband adviseerde de RvC in 2002 om de algemene adviesrol van de algemene rijksarchivaris te bezien: moet die rol blijven voortbestaan ? (reactie RvC op beleidsnota NA 2002-2005). Een opmerking die ik hier graag in herinnering roep.

Kerntaken: welke dat zijn? In elk geval, om te beginnen, taken gericht op de administratie, daar waar archief wordt gevormd: "Archives are the documents accumulated by a natural process in the course of the conduct of affairs of any kind, public or private, at any date; and preserved thereafter for reference, in their own custody, by the persons responsible for the affairs in question or their successors." (Sir Hilary Jenkinson, 1947. Inaugurale rede University College London)¹

¹ Geciteerd door Ian Maclean ..., in: Peter Biskup e.a. (eds) *Debates and Discourses. Selected writings on archival theory 1951-1990*, Canberra 1995:54. Oorspronkelijk verschenen in: A.E.J. Hollander (ed) *Essays in memory of Sir Hilary Jenkinson*, London (Society of Archivists), 1962:128-152. Maclean gaat hier (AEMJ: in 1962 was het) kort in op het gebruik van één term voor archieven, zoals in Australië gebruikelijk was, en het onderscheid dat hij ziet binnensluipen om ook in zijn land 'records' en 'archives' te gaan onderscheiden. We moeten dat als het even kan vermijden, schrijft Maclean, al is er in de praktijk wel een onderscheid te maken.

Up-to-date of out-of-date?

Het artikel van Charles Jeurgens (*Archievenblad* december 2008: 24-27) levert op het eerste gezicht een nuttige bijdrage aan het debat dat KVAN / BRAIN op gang willen brengen. Nuttig omdat hij rustig en helder de discussie wil leiden naar waar het eigenlijk om zou moeten gaan - de vraagstukken in kaart te brengen waar wij, archivariissen ons heden ten dage voor gesteld zien -, èn onderwijs en onderzoek in samenhang bepleit. Sympathiek is de ondertoon die ik meen te bespeuren in zijn bijdrage: laten we vooral de kleine beroepsgroep verenigd houden. Ik sluit mij bij dat laatste volledig aan, al heb ik kritiek op de probleemverkenning van Jeurgens.

Zijn bijdrage is een illustratie van wat ik hierboven als 'stilstand' heb aangeduid. Of is het een cynische bevestiging dat archievenland meer dan tien jaar achter loopt op de buitenwereld, zoals mij tijdens de opleiding prikkelend werd wijsgemaakt? Hoe het ook zij, de zaken die Jeurgens aanstipt, zijn voor mij weinig meer dan flashbacks, een reis terug in de tijd. Ik ben opgeleid midden jaren negentig. De omslag die het archiefonderwijs in de jaren negentig heeft doorgemaakt, richtte zich op het versterken van de positie van het beroep: aan de ene kant uitgedaagd door vraagstukken rond modern informatiebeheer, anderzijds de zorg voor het behoud van het documentaire cultureel erfgoed.

Jeurgens' oproep dat wij ons druk moeten maken over bij- en nascholing is identiek aan het uitgangspunt van de na- en bijscholingscursus die tien jaar (10 jaar) geleden in gang is gezet door de Archiefschool. Een dergelijke oproep anno 2008 ervaar ik als verontrustend. Eens te meer onderstreept zijn uiteenzetting hoezeer de zittende archivariissen, althans het beeld dat Jeurgens daarvan geeft, zijn achtergebleven bij de lichte archiveriissen die de afgelopen veertien, vijftien jaar zijn opgeleid.

Wanneer hij – onderaan middenkolom blz. 27 – dan ook nog schrijft dat er een grote afstand bestaat tussen een kleine voorhoede en de grote groep van uitvoerende professionals, begin ik zelfs te vrezen dat de kloof niet meer is te dichten. Dat wordt vervolgens versterkt door de opmerking dat de kracht van het archiefonderwijs bij de dagelijkse praktijk dient te liggen. Dit

nu is een opvatting die ongemakkelijk schuurt met de onderwijsdoelstelling die in het archiefonderwijs voor een gevorderd niveau wordt nagestreefd: niet het "hoe" maar het "wat en waarom".²

Niet alleen het "hoe" maar vooral het "wat en waarom": dat is naar mijn overtuiging een onderwijsdoelstelling die niet ter discussie hoort te staan, wil het vak geloofwaardig zijn en niveau behouden.

Sta ik "op grote afstand" wanneer ik hier de vraag stel: wat hebben mijn (zittende) collega's al die jaren gedaan om hun vak bij te houden? Welke vakliteratuur lezen zij? Discussies over 'nieuwe' ontwikkelingen in de informatiehuishouding (IT) en over erfgoed of het collectief geheugen zijn (a) niet specifiek voor het Nederlandse vakgebied en (b) al decennia gaande. Om slechts één voorbeeld te noemen: Hugh A. Taylor publiceerde zijn "Transformation in the Archives: Technological Adjustment or Paradigm Shift?" in *Archivaria* 25 (Winter 1987-88).³ Wie heeft dat, en nog tal van andere waardevolle, inspirerende artikelen van Taylor, nog nooit gelezen? [Tegenwoordig binnen handbereik <http://archivists.ca/publications/e-Archivaria.aspx>]

Verder: in 1992 besteedde de ICA op het wereldcongres veel aandacht aan actuele opleidingsvraagstukken. Aan de Archiefschool is dat destijds niet voorbij gegaan, het onderwijs heeft er volop van geprofiteerd, zo heb ik in mijn eigen opleiding kunnen vaststellen. Kan het zijn dat het vele vakgenoten in Nederland destijds volledig is ontgaan?

Echt, ik weet soms niet meer wat ik er van moet denken.

² The 'why' of archival work ... This collection of essays breaks new ground in archival studies in the UK where professional archival texts have traditionally concentrated on the how, not the why, of archival work. Studies of the theoretical role of, for example, the archive and the text or the archive and political power, have meanwhile been undertaken in other academic disciplines where there is an established forum for the discussion of related issues. This book invites the archivist to join that arena of debate, whilst appealing to all those interested in archives from other disciplines; the authors encourage archivists to step away from the practicalities of keeping archives to consider what it is they actually do in the cultural context of the early 21st century. Zie verder <http://forum.archieven.org/index.php?topic=18568.0>

³ <http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/11451/12394>

Wat nu?

Om de kloof niet groter te maken, wil ik hierna een aantal opdrachten aan de archivaris te noemen die een Amerikaanse college zowat acht jaar geleden op schrift stelde.⁴ Zinvol om over na te denken. Zit er mooi zo'n beetje tussenin, in de kloof-tijd. ["Het zijn geen opzienbarende zaken die hij noemt ...", zou een reactie zijn die mij wat geruster zou stellen.] Collega Loef benadert in haar bijdrage, waar zij vier handicaps noemt, enigszins onderstaand lijstje.

- Archivarissen dienen zich verder te bekwamen om hedendaags documentenbeheer, dat meer en meer in elektronische vorm wordt gemaakt, de baas te kunnen blijven. Wij zullen ook moeten tonen dat wij in die materie voorop lopen. Doen we dat niet, dan gaat er een scheiding ontstaan tussen archivaren van oude archieven en archivaren van toekomstige archieven. Het beroep verdwijnt dan geleidelijk op de achtergrond en zal de steun van de overheid e.a. verliezen.
De nieuwe ontwikkelingen vereisen dat wij intensief samenwerken met andere deskundigen op het terrein van informatiebeheer.
Verantwoordelijkheden tussen archivaren, archiefvormers, documentbeheerders en automatiseerders moeten opnieuw worden bepaald.
- 'Talige' (schriftelijke) communicatie staat voor archivaren zeer centraal, alsof dat de enige vorm is waarin mensen zich uitdrukken. Communicatie is ook vastgelegd in beeld en geluid; wij moeten ons daar veel meer op gaan richten.
Naast beeld en geluid komen in snel tempo tal van nieuwe bronnen via internet beschikbaar.

⁴ H.Thomas Hickerson "Ten challenges for the archival profession", in *The American Archivist*, Vol. 64 (spring/summer 2001): 6-16.

- De traditionele beschrijvingsmethoden lopen niet meer in de pas met de vereisten voor intellectueel beheer en de toegankelijkheid van archieven: ondanks nieuwe en verbeterde methoden (o.a. EAD) slagen wij er niet in de groei (omvang) van archieven de baas te worden. In een elektronische omgeving is beschrijven achteraf welhaast een onmogelijke opdracht: beschrijven zal verplicht moeten worden bij het ontstaan van archiefbescheiden.
- Gebruik(ers) van archieven - daar doen we het tenslotte allemaal voor. Traditioneel of via het digitale netwerk - het gaat er om dat wij de vraag kennen en methoden gebruiken die aan die vraag tegemoet komen. Bestaande groepen beter bedienen en nieuwe bezoekersgroepen aanboren: dat vraagt om vernieuwing. Het kan betekenen dat wij toegang verschaffen op de gehele schaal van oud-archief naar hedendaags archief.
- Vele facetten van de samenleving documenteren, onze opdracht ruim interpreteren.
- Onderzoek dient een vanzelfsprekend deel te zijn van archivistisch werk; het aantal studenten/onderzoekers is echter bescheiden. De onderzoeksvragen en het belang er van beter over het voetlicht brengen en koppelen aan zaken die actueel zijn: beveiliging, bescherming privacy, authenticiteit, werken via netwerk, de levensloop van informatie, openbaarheid van informatie o.m. via internet, enz. Laten zien dat wij uiterst relevante vragen aan de orde stellen en in staat zijn om daarop een antwoord te vinden.
- De beroepsvereniging versterken.

- Er zijn meer archivariissen nodig, maar niet iedereen in het werkveld behoeft een archivaris te zijn: vereiste vaardigheden zeer gevarieerd (AEMJ: competenties) Archivaris zet de lijnen uit.
Die bredere kijk moet ons handelen op alle niveaus beïnvloeden.
Ondersteun wetgeving die naleving van archiefverplichtingen regelt;
verwerf steun voor duurzaam behoud en toegankelijkheid; laat je gezicht zien en zoek aansluiting bij verwante instellingen; geef onderwijs een bredere inbedding en zoek ruimere arbeidsmarkt.
Wederkerend leren is noodzaak, een leven lang.
- De speciale rol die archivariissen vervullen in de samenleving, wordt alom geacht en gerespecteerd. Onze geloofwaardigheid behouden we door een hoog niveau van deskundigheid te handhaven.

In bovenstaande volgorde lees ik geen hiërarchie; stuk voor stuk mogen wij ons deze opdrachten goed inprenten. De professionele identiteit van de archivaris is aanmerkelijk verbreed en dat maakt het dwingend om scherper te bepalen wat de kern is van ons beroep.

Tot slot

Aan de homepage van de ICA website ontleen ik mijn favoriete citaat:

"Archives constitute the memory of nations and of societies, shape their identity, and are a cornerstone of the information society."

ⁱ Deze reactie is mijn schriftelijke bijdrage aan de discussie die momenteel gevoerd wordt door KVAN / BRAIN.